

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Фізико-технічний факультет
Кафедра матеріалознавства і новітніх технологій

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор _____

“ _____ ” _____ 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Кристалографія та кристалохімія

Освітня програма	Прикладна фізика та наноматеріали
Спеціальність	105 Прикладна фізика та наноматеріали
Галузь знань	10 Природничі науки

Івано-Франківськ
2022

Робоча програма спецкурсу «Кристалографія та кристалохімія»
для підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти – доктора філософії
спеціальності 105 Прикладна фізика та наноматеріали. „___” _____, 2022 р.
– ___ с.

Розробники: (вказати авторів, їхні посади, наукові ступені та вчені звання)
Яремій Іван Петрович, професор кафедри матеріалознавства і новітніх
технологій, доктор фізико-математичних наук, професор.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри матеріалознавства і новітніх
технологій

Протокол № 1 від “29” серпня 2022 р.

Завідувач кафедри матеріалознавства і новітніх технологій

“29” серпня 2022 р. _____ Богдан ОСТАФІЙЧУК

Схвалено методичною комісією фізико-технічного факультету.

Протокол від “30” серпня 2022 р. № 1

“30” серпня 2022 р.

Голова _____
(підпис)

Михайло ЯЦУРА
(прізвище та ініціали)

© Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,
2022 рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 10 Природничі науки	За вибором	
Модулів – 1	Спеціальність 105 Прикладна фізика та наноматеріали	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		2021-й	-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин –90		3-й	-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 4	третій освітньо-науковий рівень – доктор філософії	Лекції	
		20 год.	год.
		Практичні, семінарські	
		10 год.	год.
		Лабораторні	
		__ год.	__ год.
		Самостійна робота	
60 год.	год.		
Індивідуальні завдання:			
__ год.			
Вид контролю:			
__екзамен__			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: $40/80=0,5$

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: ознайомити аспірантів із кристалічною будовою твердих тіл. Розглянути підходи до систематизації та класифікації кристалів та структур кристалів. Вияснити зв'язок між кристалічною структурою твердих тіл та їх фізичними властивостями.

Завдання: в результаті вивчення дисципліни аспірант має набути знання про загальні характеристики властивостей та будову кристалів, основні кристалографічні поняття, закони; зв'язок між кристалічною структурою твердих тіл та їх фізичними властивостями.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен:

знати: загальні характеристики властивостей та будову кристалів, основні кристалографічні поняття, закони; елементи симетрії кристалічних многогранників та структури кристалів, кристалографічні позначення: символи вузлів, напрямів, площин, символіку Браве точкових груп та ін., кристалографічні категорії, сингонії, ґратки Браве, методи дослідження внутрішньої будови твердих тіл, основні поняття кристалохімії і кристалофізики, типи зв'язку в кристалах та його вплив на фізичні властивості.

вміти: правильно використовувати набуті знання і навички на практиці та при роботі у науково-дослідних лабораторіях, визначати симетрію кристалічних многогранників, індиціювати площини, напрями, вузли, записувати формули симетрії кристалів, будувати кристалічну ґратку за вказаним базисом, пояснити зв'язок між особливостями кристалічної будови речовин з особливостями їх фізичних властивостей.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Симетрія кристалів та структури кристалів

Вступ. Предмет кристалографії і кристалофізики.

Симетрія кристалів

Анізотропія і симетрія кристалів. Структура кристала і просторова ґратка. Закон постійності кутів кристалів. Формула Вульфа-Брега. Метод кристалографічного індиціювання. Символи вузлів, рядів, площин. Закон цілих чисел. Кристалографічні проекції.

Елементи симетрії кристалічних многогранників. Операції і елементи симетрії I роду. Неможливість осей п'ятого порядку. Операції і елементи симетрії II роду. Теореми про поєднання операцій симетрії.

Кристалографічні категорії, сингонії і системи координат. Класи симетрії. Загальні визначення і системи позначень. Формули симетрії. Міжнародні (інтернаціональні) символи класів симетрії. Точкові групи симетрії.

Форми кристалів. Визначення символів граней і ребер. Закон зон. Символи кристалів гексагональної і тригональної сингоній. Символи Міллера-Браве. Символи симетричних граней. Фізично різні форми кристалів.

Симетрія структури кристалів

Просторові елементи симетрії. Гратки Браве. Трансляції. Елементи симетрії кристалічних структур. Просторові групи симетрії.

Основні формули структурної кристалографії.

Змістовий модуль 2. Кристалохімія та кристалофізика

Кристалохімія

Атомні і іонні радіуси. Координаційне число і координаційний многогранник. Кількість атомів в комірці. Визначення стехіометричної формули речовини.

Поляризація іонів. Типи зв'язку в структурах. Межі стійкості структур. Щільні упаковки частинок в структурах.

Фазові переходи. Політипія. Ізоморфізм. Поліморфізм.

Фізичні властивості кристалів

Граничні групи симетрії. Основний принцип симетрії в кристалофізиці. Вказівні поверхні.

Тензорне опис фізичних властивостей кристалів. Кристалофізичні системи координат. Антисиметрія. Скалярні фізичні властивості. Векторні властивості.

Піроелектричний ефект. Діелектричні властивості кристалів. Магнітні властивості кристалів. Теплові властивості кристалів. Напруги та деформації в кристалах. Оптичні властивості кристалів. П'єзоелектричний ефект. Пружні властивості кристалів.

Змістовий модуль 3. Фізика реальних кристалів та ріст кристалів

Фізика реальних кристалів

Механічні властивості. Пластична деформація. Спайність та твердість.

Атомні порушення структури кристала. Класифікація дефектів структури. Точкові дефекти. Дислокації. Рух дислокації. Енергія дислокації. Дислокаційні реакції. Дислокації у деяких реальних кристалічних структурах.

Поле напруженої дислокації. Взаємодія дислокацій між собою та з точковими дефектами.

Методи спостереження дислокацій

Ріст кристалів

Зародження кристалів. Основні уявлення про ріст кристалів. Рівноважна форма кристалів. Реальні форми росту кристалів.

Макроскопічні дефекти кристалів. Закономірні зростки та двійники.

Епітаксія. Короткі відомості про методи вирощування кристалів.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
лек.		пр. (сем.)	лаб.	інд.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. Симетрія кристалів та структури кристалів						
Тема 1. Структура кристала і просторова гратка. Кристалографічні проекції.		2	1	–	–	6
Тема 2. Елементи симетрії кристалічних многогранників.		2	1			6
Тема 3. Кристалографічні категорії, сингонії і системи координат.		2	1			6
Тема 4. Симетрія структури кристалів		2	1			6
Тема 5. Експериментальне визначення структури кристалів		2	1	–	–	6
Змістовий модуль 2. Кристалохімія та кристалофізика						
Тема 6. Кристалохімія		2	1	–	–	6
Тема 7. Загальні підходи до опису фізичних властивостей кристалів		2	1			6
Тема 8. Опис конкретних властивостей кристалів		2	1	–	–	6
Змістовий модуль 3. Фізика реальних кристалів та ріст кристалів						
Тема 9. Фізика реальних кристалів		2	1	–	–	6
Тема 10. Ріст кристалів		2	1	–	–	6
Усього годин	90	20	10	–	–	60

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Симетрія кристалів та структури кристалів		
1	Структура кристала. Просторова гратка. Кристалографічне індиціювання. Координатні системи. Задачі геометричної кристалографії.	2
2	Просторові групи симетрії. Міжнародна символіка.	2
Змістовий модуль 2. Кристалохімія та кристалофізика		

3	Кількість формульних одиниць в комірці. Густина кристала. Щільні упаковки кульок. Кристалохімічні радіуси.	2
4	Фізичні властивості кристалів.	2
Змістовий модуль 3. Фізика реальних кристалів та ріст кристалів		
5	Дефекти в кристалах. Вирощування кристалів.	2
	Усього годин	10

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Кристалографічні проекції.	6
2	Одиничні особливі напрямки. Поділ на сингонії	6
3	Форми кристалів. Визначення символів граней і ребер. Закон зон. Символи кристалів гексагональної і тригональної сингоній. Символи Міллера-Браве. Символи симетричних граней. Фізично різні форми кристалів.	6
4	Експериментальне визначення структури кристалів. Формула Вульфа-Брега.	6
5	Основні формули структурної кристалографії	6
6	Межі стійкості структур. Щільні упаковки частинок в структурах.	6
7	Поліморфізм. Ізоморфізм. Політипія.	6
8	Фазові переходи.	6
9	Механічні напруги в кристалах.	6
10	Ріст кристалів. Методи вирощування кристалів.	6
	Усього годин	60

7. Методи контролю

- Перевірка засвоєння теоретичного матеріалу, в т. ч методом тестування.
- Перевірка якості виконання практичних робіт.
- Екзамен.

8. Розподіл балів, які отримують аспіранти

Поточне тестування, семінарські заняття та самостійна робота				
Змістовий модуль №1				
T1	T2	T3	T4	T5
5	5	5	5	5

Поточне тестування, семінарські заняття та самостійна робота					Екзамен
Змістовий модуль №2			Змістовий модуль №3		
T6	T7	T8	T9	T10	
5	5	5	5	5	50

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

9. Методичне забезпечення

- 1) Лекції, завдання для практичних робіт.
- 2) Програмне забезпечення: навчально-контролюючі програми з кожної теми курсу.

10. Рекомендована література

Базова

1. М.П. Шаскольская Кристаллография. М.: Высшая школа, 1976.
2. Сиротин Ю. И., Шаскольская М. П. Основы кристаллофизики. М.: Наука, 1979. 640 с.
3. П.М. Зоркий Симметрия молекул и кристаллических структур. М.: Изд.МГУ, 1986.
4. В.С. Урусов Теоретическая кристаллохимия. М.:Изд.МГУ, 1987.
5. Егоров-Тисменко Ю.К., Литвинская Г.П., Загальская Ю.Г. Кристаллография, М.: Изд-во МГУ, 1992.
6. Попов Г.М., Шафрановский И.И. Кристаллография, М.: Изд-во «Высш.шк.», 1972.
7. Грінченко В.Ф. Кристаллографія. Частина 1. К.: Вид-во «Київський університет», 1996, 98 с.

8. Грінченко В.Ф., Митрохин О.В., Грінченко О.В. Кристаллографія. Частина 2. К.: Вид-во «Київський університет», 1999, 48 с.

9. Бакуменко І.Т. Кристаллографія, Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка. 2000, 76 с.

Допоміжна

1. И.И.Шафрановский История кристаллографии XIX век. Ленинград: Наука, 1980.

2. Шафрановский И.И, Алявдин В.Ф. Краткий курс кристаллографии, 1984, 206 с.

3. Шафрановский И.И. Симметрия в природе, 1985, 168 с.

4. Куровець М. Кристаллографія і мінералогія, ч.1, 1996, 234 с.

5. Мокиевский В.А. Морфология кристаллов, 1983, 295 с.

6. П.М. Зоркий Задачник по кристаллохимии и кристаллографии. М.: Изд.МГУ, 1981.

7. Новиков И.И., Розин К.М. Кристаллография и дефекты кристаллической решетки. М.: Metallurgy, 1990. 336 с.

8. Нардов В. В. Практическое руководство по геометрической кристаллографии. Изд-во ЛГУ, 1974. 142 с.

9. Голдсмит Г. Дж. Задачи по физике твердого тела. М.: «Наука», 1976. 432 с.